

AZ ŐRSÉG ÉS A BATTHYÁNYAK PERE

Az Őrség - ez a vasi tájegység - mai napig nevében hordozza, hogy lakói egykor katonai szolgálatot teljesítő kiváltságos népelemek voltak. Számos legenda kapcsolódik az őrségi örökhöz. Munkám elkészítésekor azt a célt tűztem ki, hogy az Őrség történetével összefüggő legendák valós magját elkülönítsem a folklorisztikus elemektől. Ezeket a legendák által közvetített történeteket jogtörténeti szempontból vizsgáltam. Arra a kérdésre kerestem választ, hogy mi az igazság abban, hogy az Őrség lakói nemesek voltak, és valóban a Batthyány család kényszerítette őket jobbágyosorba. Feltételezésem szerint nincs jogtörténetileg megalapozott bizonyíték ezekre az állításokra.

1. AZ ŐRSÉGI ŐRÖK ÉS A BATTHYÁNY CSALÁD

Az őrségi örök (speculatorok) 1391-ig őri szolgálatot teljesítettek ezen a vidéken. Ám szerepük a határvédelem korszerűsítésével egyre csökkent, a király számára már nem jelentettek nélkülözhetetlen katonáskodó réteget. Az 1391. november 23-án Budán kelt oklevélből tudjuk, hogy a Vas megyei *zalaewrök* (Szalaőrök) adományként Sarói László temesi ispán kezébe kerültek. „Zsigmond király hűséges szolgálatai fejében Mária királynő tudtával és jóakarásával, valamint a főpapok és bárók tanácsából a Vas megyei *zalaewr* nevű öröket (*universos spiculatores nostros vulgariter zalaewr nun-cupatos*) felmentvén őket az őri szolgálat igája, állapota és terhei alól, földjeikkel és mindenféle ingatlanaiikkal együtt Sarow-i Péter fiának: László (*magnificus*) temesi ispánnak adja adományba.”¹

A középkori eredetű Németújvár várát 1524-ben, az ugyanabban az évben fiúörökös nélkül elhunyt Ujlaki Lőrinc hercegnek a királyra szállt javaiból kapta Batthyány I. Ferenc (1497–1566) horvát-szlavón bán. Az Őrség 18 falujával a németújvári uradalom „tartozékaként” került a Batthyányak uralma alá.² Lakosairól az 1576-os urbárium alapján alkothatunk képet. Az Őrségben ekkor túlnyomó többségben negyedtelkes illetve féltelkes jobbágyok laktak.

A 17. századból Batthyány I. Ádámot és apját, II. Ferencet kell kiemelnünk, ők olyan gazdálkodó földesurak voltak, akik a tartományokat összefogó tevékenységet saját maguk látták el, ezért külön jószágigazgatót nem tartottak. Egy-egy uradalmi terület megszerzésekor azonnal tisztartót állítottak élére. Immár saját parancsolataikat tartalmazó instrukcióval, fizetési lajstrommal, urbáriummal stb. Területileg ilyen helyzet állt fenn Németújvár, Körmend, Gereben és Borostyánkő esetében. A földművelési, állattenyésztési, ipari, jobbágyszolgálati, bizonyos fokig a kereskedelmi és pénzkezelési tevékenységformák napi lebonyolítása az egyes tartományok további területi tagolódását igényelte. Így még két szintet különíthetünk el a Batthyánybirtokok területi sémájában: a sáfárságokat (vidékeket, járásokat) és a falvakat, illetve városokat. A németújvári uradalom a felsővidéki, strémi, lapincsmelléki és horvát sáfárságra, valamint egy ispánnal az élén az Őrség vidékére tagolódott. A sáfárságok szintjén ítélkezett a vidéki kántortörvény (ugyanis az év négy kántorböjtjén hívták össze), ami tulajdonképpen az úr székének alsóbb tagozatát jelentette.³

Az Őrség a németújvári uradalomban tehát külön districtus volt, melynek az élén az ispán és az őrnagy állt. Az őrnagy az Őrség bírja volt, aki képviselte a kerületet a földesúr, a vármegye, a török tisztségviselőivel folytatott tárgyalásokon. Egyezségeket kötött, nyilatkozott, kötelezettségeket vállalt, gondoskodott az adók beszedéséről. Mentessült a földesúri szolgáltatások, országos adók megfizetésének kötelezettsége alól. Szolgálati ideje alatt a szabados státus előnyeit élvezte.⁴ Az őrségi ispánról a 17. századtól találunk adatot. Ő szervezte és irányította a gazdasági munkákat. Hatásköre az egész kerületre kiterjedt, továbbá bírságot is joga is volt. Az Őrség esetében a rendelkezésre álló kevés adat alapján nehéz lenne az ispán és az őrnagy feladatköre között különbséget tenni.

¹ BORSA IVÁN (szerk.): *A Balassa család levéltára 1193-1526* (MOL kiadványai 2. sorozat : Forráskiadványok 18. 1990) =BL 199.

² MOL, DL 101593. *Collectio Diplomatica Hungarica*. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.

³ BÁN PÉTER: *A nyugat-dunántúli Batthyány-uradalmak birtokigazgatási rendszere a XVII. század első felében*, in *Agártörténeti Szemle* 21. (1977) 25. o.

⁴ STAHL FERENC: *Az Őrség jogállása*. 1. rész, in *Vasi Szemle* 28. (1974) 230. o.

2. AZ ŐRSÉGIEK 7 ÉVES KÜZDELME

Az Őrség lakossága első alkalommal 1678 tavaszán kísérelte meg a földesúri hatalom alóli szabadulást. Fegyveres összetűzés lett a következménye a már évek óta meglévő, s az idők során egyre növekvő elégedetlenségnek.⁵

Az őrségiek érvelésével - nevezetesen, hogy miért lázadtak a földesuraik ellen - először a megtorlások után találkozunk. Azt állították, hogy ők nem jobbágyok, s az uradalom jogtalanul követeli tőlük az úrbéres szolgáltatásokat. Károly Róbert 1327-es oklevelére⁶ hivatkoztak, amely a felsőőriek birtokában volt. A felsőőriekről tudni kell, hogy I. Ferdinánd a Pinka völgyét és az örközségeket 1530-ban a Christoph és Pantaleon von Ehrenreich testvérpár birtokába adta katonai szolgálataik ellenében. Az őriek az ősi magyar alkotmányra hivatkozva sikerrel tiltakoztak a döntés ellen a pozsonyi országgyűlésen. A diéta 1547-ben elismerte az őriek nemességét, és megtiltotta nemesi jogaik megsértését. Ezt követően II. Rudolf állított ki 1582-ben adománylevelet az alsóőriek számára, amelyet 1611-ben II. Mátyás király is megerősített. Ezek kiadásában a jogszerűségeken kívül valószínűleg ismét az játszott döntő szerepet, hogy a Bécs elleni ostromok során, illetve a törökkel folytatott háborúk miatt kialakuló politikai nyugtalanság idején a bécsi udvar biztosítani kívánta a katonai hagyományú népesség hűségét. Valószínűsíthető, hogy egy protestáns pap, végvári deák lehetett az első, aki az őrségiek állítólagos szabadságához érveket keresett, s ismerte a felsőőriek sorsának alakulását.

Mivel a földesúrral a tárgyalások nem vezettek eredményre, ezért az őrségiek az uralkodóhoz fordultak. Az első áttörést az őrségiek ügyében a pozsonyi kamara 1678. augusztus 4-én az udvari kamarának tett jelentése hozta meg. Ekkor kezdte el vizsgálni a kamara,⁷ hogy létezik-e olyan okmány, amely bizonyítja, hogy az Őrség lakosait régi kiváltságaik ellenére jogtalanul kényszerítették a Batthyányak jobbágyosorba.

Az őrségiek és a Batthyány család között zajló hétéves küzdelem legfontosabb sajátossága, hogy azt mindvégig a bécsi udvar és a rendi alkotmány érvényesítéséért harcoló magyar főúri körök pillanatnyi erőviszonyai befolyásolták.⁸

1681 tavaszán I. Lipót visszaállította a rendi alkotmány törvényes kereteit, megszüntette a guberniumot, Sopronba országgyűlést hívott össze. Batthyány Kristóf helyzete pedig megerősödött, s júliusban az országgyűlés elé terjesztette az őrségi ügyet, amely a birtokos nemesség sok más sérelmével együtt napirendre került ott.

Az Őrség az országgyűléshez beadott emlékiratában⁹ fejtette ki érveit. Azt hangoztatták, hogy mindenkor a királyok szabad öröllői voltak, és „nem tudjuk, miképpen jutottak eleink a Jobbágysághra és paraszti állapotra. ...király Szabadosy és Eörálloy voltak eleink...” Leírták, hogy a királytól oltalomlevelet kaptak, amíg el nem dől, hogy a koronához vagy a németújvári uradalomhoz tartoznak-e. Állításukat csak azzal tudják alátámasztani, hogy őri státusuk „köz hír... az egész Tartományban”, s csupán a keveset mondó tanúvallomásokra hivatkoztak. A király és a rendek között ezt követően vita alakult ki, melynek zárásaként fogalmazódott meg az 1681. évi LV. törvénycikk. A rendek a földesúr véleményét közvetítették a király felé felirataikban, így azt az álláspontot képviselték, hogy a Batthyányoknak joga van az őrségiek ellen a törvények és a szokásjog alapján úriszéken eljárni. A király pedig leirataiban rendszerint a kamarát nevezte meg, mint az őrségiek ügyében eljáró szervet. Novemberben azonban már leiratában visszakozott a király, arra hajlott, hogy a Batthyány családot jogtalanság ne érje. A rendek érvelésük során nem jogi vitát, hanem parasztlázadást emlegettek, és az ügy elbírálása szerintük a földesúr kizárólagos hatáskörébe tartozik. Az uralkodó tehát meghátrált a nádor nyomására - aki egyébként a Batthyányak ügyének legfőbb támogatója volt -, és az országgyűlés elfogadta az 1681. évi LV. törvénycikket.

„S minthogy az ország karai és rendei tapasztalták, hogy az eörségiek a Batthyány család jogának és szokott használatának, melyeket az eörségiekkel szemközt emberemlékezet óta gyakorolt, csorbitására, ugyan-

⁵ STAHL: i. m. 2. rész. 390. o.

⁶ 1327-ben I. Károly király rendezte az Újvár és Borostyán várak között élő örök (spiculatores nostri, qui inter castra Viuar et Borostyan vocata residencias et possessiones haberent vel habere dignoscerentur) helyzetét, s parancsot adott az idők során szétszóródott örök összegyűjtésére. Károly a feladat végrehajtásával felsőőri Péter fia Miklós ispánt bízta meg, akit az örök közül kiemelve megnemesített, és kapitányként az örök élére állított (quem capitaneum ipsorum spiculatorum ... constituimus esse et existere).

⁷ A 16–17. századi Magyarországon a magyar kamara volt az egyetlen központi, állandóan működő és testületi ügykezelést megvalósító kormány szerv, amely ennél fogva időnként a közigazgatásban, különböző magán- és államjogi kérdésekben, sőt politikai ügyekben is tevékeny részt vállalt, s amelynek a kor színvonalán jól szervezett, az egész országot behálózó szakapparátusa volt. is.

⁸ STAHL: i. m. 2. rész 391-392. o.

⁹ U.o. 394. o.

azon Batthyány család ellen bizonyos védlevelet vettek ki, s ekképpen magukat a mondott család joghatósága alul felszabadítani akarják;

I. § Azért az ország karai és rendei elhatározzák, hogy a Batthyány család, ellent nem állhatván efféle védlevelek vagy bármely más akadályok, jövőben is előbbi és folytontartó jogával élhessen az eörségiek irányában.¹⁰

A törvény ellen még az országgyűlésen a jogügyi igazgató mandatariausa tiltakozást nyújtott be, mivel az a királyi fiscus jogait sértette.

Batthyány az ügyet a lehető leghamarabb az úriszék elé akarta vinni. A kamara levélben fordult Batthyány Kristófhoz és Csáky Lászlóhoz (a kiskorú Batthyányak gyámja), amelyben felhívták a földesurak figyelmét, hogy az őrségiek királyi oltalom alatt állnak, ezért csak a fiscus tudtával lehet pert indítani ellenük. Júliusban már arról tájékoztatták Batthyányt, hogy a kamara és a kancellária megbízottjai nem fognak megjelenni az úriszéken, sőt a kamara a királynál készül lépéseket tenni az úriszék ellen. Az úriszék ezek ellenére távollétükben marasztalta el az őrségieket, akik nem jelentek meg a tárgyaláson, de még ügyvéddel sem képviseltették magukat. Az ítélet: 40 Forint bírság, az elmaradt szolgáltatások teljesítése.¹¹ Batthyány Kristóf ezek után 8 falut dúlt fel csapataival, elhajtotta az állatokat, több embert elhurcolt. A kegyetlen végrehajtásról az őrségiek tájékoztatták a kamarát. A kamara fel volt háborodva Batthyány eljárása miatt, sürgette a kancelláriát, hogy lépjen közbe. Az 1681 és 1683 közötti időszakot a király mandátumai, az őrségiek panaszlevelei, és Batthyány Kristóf meg nem alkuvása jellemzi. Az őrségi segítségkérést szinte minden alkalommal Lipót mandátumlevelei követik, amelyekben megkéri Batthyány Kristófot, hogy a bebörtönzötteket engedje szabadon, s elégedjen meg az eddigi szolgáltatásokkal; ám Batthyány mit sem törődve a királlyal és az őrségiekkel, továbbra sem engedi szabadon a rabokat, és a terheket is növeli.¹²

Az 1681 utáni időszak katonai, politikai eseményei jelentősen befolyásolták a király és a magyar főurak - köztük a Batthyányak - viszonyát. 1684-ben a lázadó főurak amnesztiát kaptak, a Batthyány család is bekapcsolódott a török ellen meginduló háborúba, s ott különösen az időközben nagykorúvá lett Batthyány II. Ádám játszott fontos szerepet. Ekkor beszélhetünk először az Őrség és Batthyányak közti közeledésről. Amikor a hódolt Őrség felszólítást kapott Kanizsáról a töröknek való élelmiszerszolgáltatásról, akkor az Őrség őrnagya, Ábrahám Péter Batthyány Kristófhoz fordult segítségért.¹³ Az őrségiek küzdelmében a (váratlan) fordulat 1685. szeptember 12-én következett be. Az Őriszentpéterre összehívott őrségi képviselők, Bátszemeyi Ferenc Vas megye alispánja és Hunyadi László, a királyi tábla és nádori kancellária jegyzője jelenlétében a következő nyilatkozattal elismerték a Batthyány család földesúri jogait: „...méltóságos Familia ellenünk ezután is előbbeni szokott Iussával élhessen. „...kérnénk Eönagyságotul... ..fogságban lévő szomszéd Atyánkfiait továbbá való büntetés nélkül kegyelmesen ell bocsáttya...” „Robotunka minden zugolódás és engedtlenség nélkül praestallyuk.” Az egyezséget a földesúr sietve közhitelű tanúsítványokba foglaltatta.¹⁴

Az Őrség hét éves küzdelme tehát eredménytelenül végződött. Ahogy az előzőekben már bemutat-tam, az Őrség küzdelmét a kamarai hivatalokban lévő, a Lipót-féle abszolutizmus hívei támogatták a magyar földesuraik ellenében. Minden olyan alkalommal, amikor befolyásuk csökkent, az Őrség ügye is egyre rosszabbra fordult. Így történt 1685-ben is, amikor a török elleni nagyszabású hadjárat-hoz az udvarnak a magyar főurak támogatására is szüksége volt, a nagypolitika síkján jelentéktelen kis vitát sietve rendeztek.

3. BATTHYÁNY CSALÁD ÉS AZ ŐRSÉGIEK TÁBLAI PERE

Az Őrség 1836. évi XLIII. törvény alapján felperesként perbe hívhatja a Batthyány családot.: „Vas Várme-gyében kebeleztetett Őrségi Kerület lakosai kiváltságos jusaiktól állítólag történt erőszakos megfosztása eránti panaszainak birói elintéztethetése végett, az 1681-ki 55-dik törvénycikkely rendelete akkép világosít-tatik: hogy a Panaszolkodók igazaiik bebizonyítását rendes Törvény útján eszközölhessék; minek könnyebbí-tése végett ügyöket a Korona Ügyvédje pártolása alá veendi.”¹⁵ A felperesi legitimáció megszerzésére azért volt szükség, mert az 1802. évi XX. törvény ugyan tett engedményeket a nem nemesek perlekedésé-vel kapcsolatban, de a földesúri hatalom alatt lévők „mivel alig vagy csak kárvallással pörösködhethének,

¹⁰ 1681. évi LV. törvénycikk. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4329>, 2012.03.30.

¹¹ MOL Batth. lt. AA. Alm. 1. lad 6. No 63.

¹² STAHL: i. m. 396-397. o.

¹³ MOL Batthyány-missilisek 26. 1. Ábrahám Péter levele

¹⁴ STAHL: i. m. 398-399.o.

¹⁵ 1836. évi XLIII. törvény. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5188>, 2012.03.14.

ezután is a földesurak védelmezzék azon ügyekben, melyek eddigelé az ő fölperességük alatt indítottak.”¹⁶ Esetünkben pedig az a helyzet állt elő, hogy a jobbágy saját földesurával szemben akart pert indítani. Ahhoz, hogy a pert meg lehessen kezdeni az uralkodótól kellett speciális felmentést kérni a felperességet kizáró törvény alól.

Az 1836-os törvény megszületésében fontos szerepet játszott értelmiségiek közül elsőként Pálóczi Horváth Ádámot¹⁷ kell megemlítenünk. Ő volt a reformátusok ágense, így került kapcsolatba az őrségi reformátusokkal 1795-ben. Mindvégig kitartott azon álláspontja mellett, hogy az őrségiek ősei nemesként bírták a kerületet. Azt tanácsolta nekik, hogy okiratok segítségével igazolják állításukat, azonban ezeket semmiképpen se az országgyűléshez nyújtásuk be.¹⁸ 1805-től Szép Ábrahám, pápai ügyvéd is az őrségiek ügye mellé állt. A birtokukban lévő okiratok átvizsgálása után arra a következtetésre jutott, hogy 1536-os I. Ferdinánd-féle donatio hamisítvány és a Rudolf-féle 1595-ös oklevél eredetiségének bizonyítása is további kutatásokat igényel. A nemesedéstről így ír: „Aki meg akar nemesedni a Vármegye Fiscalisat kell neki megactiózni, hogy a Jobbágyi tereh alól felszabadulhasson. Ezen kívül ... a maguk Genealógiáját mind addig tartoznak de gradu ad gradum megmutatni, míg az öreg Attyokra érnek...”¹⁹

A 18-19. században egyre élesebb lett a kontraszt a még mindig feudális vonásokkal rendelkező jog és a polgári irányú gazdasági-társadalmi fejlődés között. A jogrendszer az uralkodó osztály védelmét szolgálta, s mindinkább a fejlődést akadályozta. Ez a megállapítás érvényes volt a perjogra is, amelynek legfőbb jellemvonása a fellebbezési lehetőségek egységes szabályozásának hiánya volt. Így a polgári ügyek közül a szolgabírói vagy az alispáni ítélőszéken indult per (a hétszemélyes tábláig) 4, a megyei sedrián indult per 3, a királyi táblán kezdett ügy 2 fórumot járhatott meg. A királyi tábla ugyanis vegyesfokú bíróság volt: a királyi fiscus aktív és passzív perei, az ősiségi joggal kapcsolatos sokféle ügy, az ún. nagyhatalmaskodás esetei stb. első fokon a királyi tábla hatáskörébe tartoztak. Egyéb, az alsó bíróságok előtt indult perek viszont fellebbezés útján kerültek a királyi tábla elé. Utóbbtól mindkét esetben fellebbvitelnek volt helye a hétszemélyes táblához.²⁰ „Az egész Országra tartozik a Királyi Cúria, amelly két Tanátsból áll, az alsó a Királyi Tábla a Personális előlülése alatt, a felső az, amelly jóllehet már most háromszor hét személyekből áll még is a régi mód szerint Septemvirális Táblának nevezetik a Palatinus vagy az Ország Birája vagy más Ország-Bárója előlülése alatt.”²¹

A XVI. századtól az írásbeli per (processus sollemnis) vált általános típusú a polgári peres eljárásban, míg a szóbeli per (processus summarius) csak a polgári eljárás alsóbb fórumain maradt meg. Az írásbeli perben a bíró a két fél vitájának szemlélőjeként volt ismert, csak egyes perfázisokban jutott neki szerep.²²

3.1. A táblai per szakaszai

A táblai per perszakaszokra osztva mutatható be legpontosabban. Hat perszakot kell megemlítenünk, időrendben haladva először az előkészületi szakot, aztán az exceptiók szakaszát, majd az allegatiók szakaszát, s végül a befejezési-, a perorvoslati- és a végrehajtási szakokat, amely három a valóságban gyakran összefonódott.

A per megindítása keresetlevél (libellus actionalis) benyújtásával történt a leggyakrabban, sok alperes esetén pedig a perbehívó paranccsal (mandatum evocatorium). „Vagynak olyan bírói parantsolatok, amelyeket törvényes orvoslásoknak nem tarthatni, de még is köz-hasznúak; p.o. az Idéző-parantsolat (Evocatorium), Kereset-levél helyett szolgál amikor a Királyi Táblára sok embert kell citálni, s azt a Próká-

¹⁶ 1802. évi XX. törvény. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4999>, 2012.03.14.

¹⁷ Pálóczi Horváth Ádám (1760-1820) Ügyvéd, mérnök és költő. 1790-től országgyűlési követ, Zala, Veszprém, Baranya és Somogy vármegyék táblabírája. Buzgó kálvinista, egyháza világi gondviselője. Legmaradandóbb műve: Ötödfélszáz énekek című gyűjteménye. Az „őrségiek jötevője” - áll Bajánsenye református templomának díszkapuja és a szószék mellett elhelyezett emléktáblán.

¹⁸ STAHL: i.m. 3. rész 557.o.

¹⁹ PAPP VILMOS: *Őrségi iratok* 1. rész, in *Vasi Szemle*, 1970/4. szám, 597-612. o.

²⁰ VARGA ENDRE: *Polgári peres eljárás a királyi curián, 1724-1848/49*, in *Levéltári Közlemények*, 39. (1968) 2. szám, 269-270. o. és BÓNIS GYÖRGY - VARGA ENDRE - DEGRÉ ALAJOS: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zala Megyei Bíróság és Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, Zalaegerszeg, 1996. 157.o.

Béli Gábor felhívja a figyelmet arra, hogy az idézett munkák abban a korszakban jelentek meg, amikor megkövetelték a fennálló rendszert igazoló elvek beleszövését a tudományos munkákba. Így figyelemmel kell lennünk a polgári korszak ismertetésénél a hangsúlyeltolódásokra.

²¹ KÖVY SÁNDOR: *A magyar polgári törvény*. Sárospatak, 1822. 263.o.

²² BÓNIS GYÖRGY - VARGA ENDRE - DEGRÉ ALAJOS: i.m. 158-159.o.

*tor készíti el, s adja bé a Personalisnak....mellyet osztán a felperes annyiszor leírat vagy kinyomtattat, amennyi embert akar citálni...*²³

A királyi tábla elé idézést perbehívásnak (evocatio) nevezték. Az esetek többségében a felperes ügyvédje a keresetlevél benyújtásakor az alperesnek szóló idéző levelet kért a personalistól. A királyi táblán állították ki az idézőlevelet, amely a perfelvétel napját közölte, s annyi példányban készült el, ahány perbehívandó alperes volt. Az idézőlevél minden példányához csatolták a keresetlevélnek egy-egy hiteles másolatát is.²⁴ Az őrségiak e fejezetben vizsgált pere során az első forrás egy 1840. augusztus 22-én kelt levél, amelyből megtudjuk, hogy a perbehívás megtörtént. Az őrségiak ebben a levélben kérték a személynőktől azt is, hogy szorítsa az alpereseket érdemi védekezésük lehető leghamarabbi előterjesztésére. Ez azért volt szükséges, mert az alperesek formai kifogásokkal hosszú ideig kerülték a válaszadást a keresetre. A per felvétele végül 1841 szeptemberében történt meg a királyi tábla előtt. A fiscust Hubay József képviselte, alperesként Batthyány Zsigmond és Károly szerepeltek.²⁵

Érdeemes megemlíteni, hogyan zajlott a perfelvétel (levata) valójában. A kitűzött napon az ülés megkezdése előtt a felperes ügyvédje a királyi táblán az expeditornál benyújtotta a perjegyzőkönyv első ívét a per alapját képező első melléklettel együtt. Szólításra állott elő az alperes ügyvédje, és a királyi tábla előtt jelentkezett. Amennyiben a felperes nem jelent meg a levatára, az alperes elleni kereset elejtése mellett a bíróság a felperest bírságon marasztalta el. Azonban a keresetlevél alpereshez kézbesített másolata alapján a megjelent alperes felvételhetette a pert a távolmaradó felperes helyett. Ezt hívták levata ex paribus-nak. Ha az alperes távolmaradt, akkor a levata napján estig volt lehetősége jelentkezni, ellenben megjelenés (per non venit) illetőleg makaesség (contumacia) címén elmarasztalták az egész kereseten valamint a perköltségeken.²⁶

Így indult meg ténylegesen a per, s lépett aztán a második perszakba. Mind az exceptió, mind az allegatiós szakasz az ősi, szóbeli perre emlékeztetett. Az allegatiós és exceptió szak közös jellemzőjének tekinthetjük a perbeli feleselést, amely részletkérdésekben elmerülve magában foglalta a felek érveit, feleleteit és viszontfeleleteit. Az eljárás ezen második szakaszával kapcsolatban meg kell említeni, hogy az alperes ügyvédje excipiálni szokta a keresetlevél és a többi felperesi irat formáját, szövegezését. Esetenként megpróbálta bebizonyítani, hogy a kereset többféle követelést tartalmaz (actio est cumulata). Az utóbb említett kifogás a perrenddel volt kapcsolatban, ugyanis egy actioban csak egyetlen dolgot, és csak egyetlen címen lehetett követelni. Szintén az alperes ügyvédje által alkalmazott eszköz volt a felperes jogi cselekvőképességének kétségbe vonása olyan címen, hogy például az ellenfél kiskorú, nemessége vitás, stb.²⁷ A két perszak közti különbséget ott találhatjuk meg, hogy az exceptió szakaszban az ügy érdemét nem érintő kifogásokkal találkozunk, e kifogások azonban a per leszállását eredményezték. Kövy Sándor 1822-ben írt művében a következőket írja a kifogásokról: „ az alperes... ..minekelőtte a keresetlevél foglalatjára, meritumára felelni, a sok lehető kifogások (exceptio) közül három nevezetesebbeket előhozhat.”²⁸ Szintén e könyvből tudjuk meg, hogy mik alkotják a lehetséges kifogások halmazát: a bíró személye elleni, az idézés hibája miatti, a bíró hivatala elleni, a keresetlevél külső formája elleni, a kereset oka vagy a per neme elleni, a felperes személyének alkalmatlan volta miatti exceptio és az, amikor a felperesnek nincs jussa az alperesen kereskedni. A per leszállítása ugyan a fent felsorolt esetekben bekövetkezett, de a felperes előről kezdhette a pert, tehát perlési jogát nem veszítette el. Ha viszont az alperes azt kifogásolta, hogy a felperes őt a perrel csalárdul zaklatja, illetve a felperes keresete elévült, akkor a per végleg elenyészett, hiszen ezek érdemi jellegű kifogások voltak.²⁹

Az őrségiak érvelésüket írásos bizonyítékaikra építették. Ezek közé tartozott a zágrábi káptalan jelentőlevele I. Ferdinándhoz 1536-ból. A káptalan név szerint felsorolt nemeseket iktatott be a király mandátuma alapján az Őrség 18 falujának birtokába. I. Ferdinánd oklevelében hivatkozott III. Lászlóra mint korábbi adományozóra. A felperesek bemutatták továbbá III. Ferdinánd-féle 1648-as mandátumukat, valamint bizonyítékaik közt szerepelt az 1681-es országgyűlési jegyzőkönyv kivonata, a földesúr és az Őrség között 1685-ben kelt egyezség, Rákóczi Ferenc protekcionálisa, a Vas megyei megbízottak 1834-es jelentése.

Érvelésük alapját elsősorban az 1536-os adománylevél jelentette. A káptalani jelentést 1817-ben a zágrábi káptalan elismerte sajátjának, ezen kívül Horváth István pesti professzor szakértői véleményét is mellé-

²³ KÖVY: i.m. 327-328. o.

²⁴ VARGA: i.m. 273-275. o.

²⁵ STAHL: i.m. 561.o.

²⁶ BÓNIS-VARGA-DEGRÉ: i.m. 161-162. o.

²⁷ VARGA: i.m. 281-285. o.

²⁸ KÖVY. i.m. 283. o.

²⁹ U.o. 285.o.

kelték a felperesek, amely tanúsította, hogy a szakértőnek bemutatott oklevél hiteles. A periratok az 1536-os oklevelet egyszerű átiratban közölték, tehát annak csak a tartalmát ismerhették. A közigazság törvénye Magyarhonban második része a következőket írja a nemesség bizonyításával kapcsolatban: „*a nemességet a maga gyökeréből kell bizonyítani, azaz: törvényes eredetét kimutatni. És mivel azt egyedül igaz koronás Fejedelem adhattya, adgya pedig országfiának nemes jószág örök adományozása vagy nemesítő levél és törvény által; annál fogva bizonyítás alapjául is csak ezen okok szolgálhatnak; feltéve még, hogy a levelek erejét semmiféle hiány nem rontja.*”³⁰

Az őrségiek érvelésének másik támpontja I. László törvénykönyvének (II. 17.) az örökről szóló cikke volt, amely következőket mondta ki: „*Tehát a végbeli katonák, a kiket közönségesen öröknek neveznek, ha az ispán tudtán kívül mivelnek valami afféle dolgot, ha szegények, veszítsék el szabadságukat.*” Az ügyvéd ebből a cikkelyből fontos következtetéseket vont le. Szerinte az örök - értelemszerűen ide tartoznak az Őrség lakosai - királyi szerviensek, akiket ezért megilletnek a nemesi jogok, a személyes szabadság és a tulajdonhoz való jog.³¹

1845. szeptember 15-én a per folytatására utasította egy közbenső ítélet a feleket. Az ítélet ellen az alperes ügyvéd rögvest fellebbezést jelentett be. A táblán a „perbeli felelés” addig tartott, míg a felek valamely részletkérdést bírói döntés alá bocsátották. Az ilyenkor hozott közbenszóló ítélet (deliberatio interlocutoria) zárta le az illető részkérdést, majd az ügyvédek tovább folytatták vitájukat. Az alaki kifogások kimerítése után az ügyvédek az ügy érdemébe bocsátkoztak, ez volt a litis constentatio. A harmadik, allegatiós szakasz ettől a mozzanattól az utolsó, definitív ítéletig tartott. Ezt a perszakot tekintjük a per derekának, mivel itt folytak az ügy lényegét érintő, érdemi viták. Az érdemi érvelések, allegatiók számát négyben határozták meg mindkét fél részére. A valóságban ezzel szemben az ellenfelek válaszai, viszontválaszai (a replikák, duplikák, triplikák, quadruplikák, quintuplikák) a fent meghatározott számot többszörösen meghaladták.³² Az allegatiós szakaszhoz kapcsolódó perorvoslatok között kell megemlítenünk az allegatió visszavonását, az ügyvédszó visszavonását és végül a per részleges vagy végleges letételét. Előbbi két lehetőség mind az alperest, mind a felperest megillette, az utolsóhoz csak a felperesnek volt joga.

A per a befejezési szakba lépett, ha a felek kimerítették az allegatiókat, vagy ügyüket végítéletre bocsátották. Az ítéletet a bíróság szóban hirdette ki, amelyet a periratok vagy az azokról készített kivonatok alapján hozta. A per egyezséggel is befejeződhetett.³³ Amint arra Varga Endre A magyar bírósági szervezet és perjog története című kézikönyvben rámutatott, a bizonyítási eljárás az allegatiós perszak lényegéhez tartozott. A formális bizonyítás, mint például a felek esküje egyre kisebb jelentőséggel bírt, ezzel szemben az oklevelek és tanúk jelentősége egyre nőtt. Az oklevelek lehettek közokiratok és magánokiratok. Teljes bizonyító ereje csak annak az eredeti vagy átirat oklevélnek volt, amely hiteles pecséttel volt ellátva.³⁴ A Batthyányak ügyvédje a felperesek érveire történő válasza során először a felperesek legitimációjának értelmezését támadta, szerinte a per megindításának a lehetősége még nem jelenti törekvéseik igazolását. Majd az oklevelek bizonyító erejének kétségbe vonása után tért vissza a perjogi kifogáshoz. Szerinte az 1836. évi XLIII. tv. nem elégséges, hiszen az őrségiek jobbágyok, és esetükben a földesúri fórum, az úriszék megkerülésével kívánják ítéletet hozni a perben.³⁵

A tanulmányomban elemzett per harmadik szakaszában az őrségiek történelmi példákkal igyekeztek alátámasztani igazukat, s itt hívták fel a figyelmet arra, hogy helytelen az a következtetés, miszerint az őri kötelesség megszűnésével a kiváltság is megszűnt volna, és az örök jobbágysorba süllyedtek. A szentgáli királyi vadászok, a szentkirályszabadjai királyi szakácsok és a felsőőriek is nemesi szabadsággal rendelkeztek. Az alperesi ügyvéd pedig ismét az I. Ferdinánd féle oklevelet támadta érvelése során. Elsősorban arra hivatkozott, hogy az 1286-os oklevél hiányában, az „ősöktől” történő leszármazás bizonyítása nélkül, a Kúrián hiányai ellenére elfogadott oklevél sem jelentene elegendő bizonyítékot.

Később az alperes ügyvéd a per megszüntetését indítványozta a bíróság számára. Két okkal támasztotta alá igényét: az őrségiek az 1685-ös egyezés érvénytelenítése nélkül nem perelhetnek, másrészt egy 1678-as úriszéki ítéletet kellett volna perújítással megtámadniuk, nem pedig táblai pert kezdeményezni. A perirat bejegyzései a következőkkel zárulnak: „*Kimutattam azon fölül, hogy a fölpörösök merő fellegvárakat állítottak fel maguknak és ott a saját képzeldésük alkotta kéjeket örömittasan élvezik, ami ugyan a*

³⁰ FRANK IGNÁC: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. Buda, 1846. 465. o.

³¹ STAHL: im. 561. o.

³² VARGA: i.m. 286-287. o.

³³ BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest - Pécs, 2000. 290-291. o.

³⁴ BÓNIS – VARGA - DEGRÉ: i.m. 166. o.

³⁵ STAHL: im. 562. o.

*felpörösöknek mint tanulatlan és tudatlan egyéneknek még csak meg bocsátható lenne, mert hiszen az ő fejükben a felső Öriek példája az az állaga üthetett talán szöveget, holott azokkal a fölpörösök semmi legkisebb összefüggésben sincsenek, és illyesmit maguk sem igényelnek. De ha tanácsadók által is illy édes álmokba ringattatnak, mint millyenek e pörben részükről előadattak, úgy nem csodálom, hogy foyamatosan zavarognak...*³⁶ A peranyag nem tartalmaz több bejegyzést az 1846 húsvét utánin kívül.

A per megszüntetését nem a Kúria mondta ki. Vizsgált perünk a pereknek azon csoportjához tartozik, amelyeket befejezetlen táblai pereknek (*processus tabulares non terminati*) nevezünk. E polgári perek jellemzője, hogy a királyi táblán első fokon 1790-1848 között kerültek felvételre, s az anyagi jog változásai, illetőleg az osztrák törvénykezési rendszer bevezetése következtében befejezetlenül maradtak. Azonban az 1848. évi IX. tv kimondta „*az urbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések megszüntetését,*”³⁷ így az új kor küszöbén az őrségiek már földjeik szabad tulajdonosaivá válhattak.

4. AZ ALPERESEK ÜGYVÉDJE

Sztrókay Antal (nemescsói), az alperesek ügyvédje Salfán (Vas) született 1780-ban, hol atyja közbirtokos volt. Középiskolai tanulmányait Sopronban az evangélikus líceumban végezte. 1803-ban Keszthelyen gr. Festetics György írnoka volt, akinek megbízásából Hochberg Georgikáit fordította, több magyar és latin nyelvű alkalmi költeményt írt. Aztán a pesti egyetemre ment törvénytudulás végett. 1804-ben ügyvédi oklevelet nyert, s ügyvédi pályáját Kőszegen kezdte, 1807-től pedig Baján folytatta, mint e nagy uradalom rendes ügyésze. 1810-ben Pestre költözött, hol keresett táblai ügyvéd lett, s első rangú jogtudós. A Magyar Tudományos Akadémia 1832-ben Zsidó jog című munkája tekintetéből választotta a törvénytudományi osztálya rendes tagjává, s e helyen lelkiismeretesen működött haláláig (1850). Ő fejezte be a Perger János által szerkeszteni kezdett Törvénytudományi műszótárt. Örököse, Sztrókay Lujza, hátrahagyott vagyonából nevére s emlékének megörökítésére 1000 arany alapítványt tett a Magyar Tudományos Akadémiánál jog- és államtudományi körben forgó pályamunkák jutalmazására, s az alapítvány, melynek jutalmából Zlinszky, Wlassics stb. részesültek, igen szép sikerekre vezetett.³⁸

Frank Ignác így ír az ügyvédekről: „*szükséges ... hogy illő tudományos készüllet, vagy is húzamosabb tanulás után, a királyi vagy báni Táblánál szoros vizsgálatot kiállva, és felesküdvé, az ügyvédi pályára szabadságot, és erről hiteles pecséttel erősített bizonyság levelet nyerjen; mellynek bemutatása nélkül törvényszék előtt hivatalát nem is űzheti. Hogy a per, mellyben eljárni akar, törvényesen reá bízva legyen.*”³⁹ Nem jogosított képviselőre a peres fél és az ügyvéd közti pusztán szóbeli megállapodás, a bíróság előtt megbízólevél nélkül nem lehetett fellépni más ügyében. Csupán akkor volt elegendő a szóbeli ügyvédvállás, ha perbíróság előtt történt, de ekkor is meghatározott ügyre, meghatározott bíróság előtti eljárásra volt csak érvényes. Az írásbeli ügyvédvállás volt annak az eszköze, amikor a prókátort több ügy vitelére kívánták megbízni. Az írásbeli ügyvédrendelés legtöbb esetben hiteles hely előtt történt, de egyes kiváltságos személyeknek nem volt szükséges hatósághoz fordulni, saját pecsétjük alatt is vallhattak ügyvédet. Ha a prókátor nem megfelelően kiállított ügyvédválló levéllel akarta képviselni megbízóját, a perbeli ellenfél perbeli kifogásként érvényesíthette vele szemben az ügyvédválló levél hibáját. Elmondható, hogy a perbeli képviselőt szabályait a Hármaskönyvön alapuló normák, és újabb törvénycikkek rendelkezései határozták meg a 19. század második feléig, amíg nem került sor a perjog átfogó törvényi rendezésére.⁴⁰

Arról nincsen adatunk, hogy Sztrókay Antal csak ebben a perben látta-e el a Batthyány család képviselőt, vagy pedig több ügyben is a család ügyvédjeként járt el. A periratok⁴¹ tanulmányozásakor feltűnt, hogy Sztrókay Antal választékosan használta a magyar nyelvet, ez összefügg azzal, hogy jelentős irodalmi tevékenységet is folytatott a korban. Néhány példával szemléltetném stílusát: „Ha az, hogy én egykor

³⁶ MOL Bírósági Levéltár O 20 Processus tabulares non terminati. 61. csomó „E” 1822-1847. Eörseg pere 1841. szept. 15.

³⁷ 1848. évi IX. tv. <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=527>, 2012.03.28.

³⁸ A Pallas Nagy Lexikona XV. köt. : Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben : Simor-kódex – Tearózsa. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1897. 843. o.

³⁹ FRANK IGNÁC: i.m. 58-59. o.

⁴⁰ KORSÓSNÉ DELLACASSE KRISZTINA: A perbeli képviselőre vonatkozó szabályok a tradicionális jogban, in *Jogtörténeti Szemle* 2004/4. szám. 38-40 o.

⁴¹ MOL Bírósági Levéltár O 20 Processus tabulares non terminati. 61. csomó „E” 1822-1847. Eörseg pere 1841. szept. 15.

panaszolkodtam idő járásával bizonyítékot nyújtana panaszom helyüssége fölött – boldog ember! hova vezetne ez?” A következő: „Hanem mintha ezen 19-ik sz. mellékletből következtetést lehetne vonni arra, mint-ha a fölpörösök Sz. László II:17. fejből említett Eurók alatt hasonlólag értenének – az ezen mellékletből következtetni csak nem olyan, mint baculus in angulo ergo pluit.”⁴²

ZÁRÓ GONDOLATOK

A Őrségiek perében szóban forgó „1286”-os oklevelet csak 1997-ben tették közzé, amikor a református pápai egyházkerület levéltárának okleveleit kiadta Köblös József.⁴³ Két oklevél is előkerült: a már említett „1286”-os, és ennek egy valószínű 18-19. századi átirata. Azonban a szerző mindkét oklevelet hamisnak tekinti. Az állítólag 1286-ban kiadott oklevélben helytelenül szerepel III. László neve, hiszen ekkor IV. László uralkodott (1272-1290). Az is érdekes, hogy a 18-19. századi másolaton már IV. László szerepel. Az oklevél pecsétje is hamis, és az évszámban is javítás van. Az oklevélben felsorolt családneveket Stahl Ferenc összehasonlította az 1550-es urbárium⁴⁴ családneveivel, és egyetlen azonosságot sem talált. Én is tanulmányoztam ezt az urbáriumot, mely 356 családfő nevét sorolja fel, és több esetben találtam egyezést a hamis oklevél 103 családneve között, pl.: Fodor, Baxa (Baksa), Saska (Sáska), Zép (Szép), Zabó (Szabó) stb. Ezek az adatok azt ugyan bizonyítják, hogy régóta ugyanazok a családok lakják az Őrséget, de azt nem, hogy nemesek lettek volna.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- [1.] BÁN PÉTER: *A nyugat-dunántúli Batthyány–uradalmak birtokigazgatási rendszere a XVII. század első felében*, in *Agrártörténeti Szemle* 21. évf. (1977)
- [2.] BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2000.
- [3.] BÓNIS GYÖRGY - VARGA ENDRE - DEGRÉ ALAJOS: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zala Megyei Bíróság és Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, Zalaegerszeg, 1996.
- [4.] FRANK IGNÁC: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. Buda, 1846.
- [5.] KORSÓSNÉ DELLACASSE KRISZTINA: *A perbeli képviseletre vonatkozó szabályok a tradicionális jogban*, in *Jogtörténeti Szemle* 2004/4. szám.
- [6.] KÖVY SÁNDOR: *A magyar polgári törvény*. Sárospatak, 1822.
- [7.] *A Pallas Nagy Lexikona XV. köt.* : Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben : Simor-kódex – Tearózsa. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1897.
- [8.] PAPP VILMOS: *Őrségi iratok* 1. rész, in *Vasi Szemle*, 1970/4. szám.
- [9.] STAHL FERENC: *Az Őrség jogállása*. 1 -3. rész, in *Vasi Szemle* 28. (1974)
- [10.] VARGA ENDRE: *Polgári peres eljárás a királyi curián, 1724-1848/49*, in *Levéltári Közlemények*, 39. (1968) 2. szám.

FORRÁSOK:

- [1.] BORSA IVÁN (szerk.): *A Balassa család levéltára 1193-1526* (MOL kiadványai 2. sorozat : Forráskiadványok 18. 1990) =BL 199.
- [2.] *Collectio Diplomatica Hungarica*. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.
- [3.] KÖBLÖS JÓZSEF: *A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának magyar vonatkozású középkori oklevelei 1265-1525*. (Forrásközlések 1.) Dunántúli Ref. Egyházker. Tud. Gyűjt., Pápa, 1997. <http://mek.niif.hu/02200/02253/html/06.htm>, 2012.03.28.
- [4.] MOL Batth. lt. AA. Alm. 1. lad 6. No 63.

⁴² Bot van a sarokban, tehát esik; olyan következtetésekről mondják, melyek az előzményekkel semmilyen logikus összefüggésben nincsenek.

⁴³ KÖBLÖS JÓZSEF: *A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának magyar vonatkozású középkori oklevelei 1265-1525*. (Forrásközlések 1.) Dunántúli Ref. Egyházker. Tud. Gyűjt., Pápa, 1997. <http://mek.niif.hu/02200/02253/html/06.htm>, 2012.03.28.

⁴⁴ *Az Őrség urbáriuma* 1550. MOL Mikrofilmtár 4315. doboz.

- [5.] MOL Batthyány-missilisek 26. 1. Ábrahám Péter levele
- [6.] MOL Bírósági Levéltár O 20 Processus tabulares non terminati. 61. csomó „E” 1822-1847. Eörseg pere 1841. szept. 15.
- [7.] Az őrség urbárium 1550. MOL Mikrofilmtár 4315. doboz.

JOGFORRÁSOK:

- [1.] 1681. évi LV. törvénycikk. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4329>, 2012.03.30.
- [2.] 1802. évi XX. törvény. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4999>, 2012.03.14.
- [3.] 1836. évi XLIII. törvény. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5188>, 2012.03.14.
- [4.] 1848. évi IX. tv. <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=527>, 2012.03.28.